

Fozilova Mohigul Farxodovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
o'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
fozilova1204@gmail.com

TABIAT TASVIRI ORQALI O'QUVCHILARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING METODIK TIZIMI

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy adabiyotdagi tabiat tasvirlari orqali o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning metodik tizimi tadqiq etilgan. Tadqiqot davomida zamonaviy ekologik ta'lim nazariyalari, badiiy matnlardagi tabiat obrazlari va ularning ta'limiy imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, badiiy adabiyotdagi tabiat tasvirlari ekologik tarbiya jarayonida o'quvchilarning tabiatga nisbatan emotsional-qiymatli munosabatini shakllantirish, ekologik muammolarni anglash qobiliyatini rivojlantirish va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha amaliy kompetensiyalarni shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Kalit so'zlar: tabiat tasviri, ekologik madaniyat, metodik tizim, badiiy adabiyot, ekologik ta'lim, tabiat obrazi, ekologik ong, atrof-muhit muhofazasi.

МЕТОДИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ОПИСАНИЯ ПРИРОДЫ

Аннотация. В данной статье исследуется методическая система формирования экологической культуры у учащихся посредством описаний природы в художественной литературе. В ходе исследования проанализированы современные теории экологического образования, образы природы в художественных текстах и их образовательные возможности. Результаты исследования показывают, что описания природы в художественной литературе являются эффективным средством формирования эмоционально-ценностного отношения учащихся к природе в процессе экологического воспитания, развития способности осознавать экологические проблемы и формирования практических компетенций по охране окружающей среды.

Ключевые слова: описание природы, экологическая культура, методическая система, художественная литература, экологическое образование, образ природы, экологическое сознание, охрана окружающей среды.

A METHODOLOGICAL SYSTEM FOR DEVELOPING STUDENTS' ECOLOGICAL CULTURE THROUGH NATURE DESCRIPTION

Abstract. This article examines the methodological system for developing environmental culture in students through nature descriptions in fiction. The research analyzes modern theories of environmental education, nature images in literary texts, and their educational potential. The research results demonstrate that nature descriptions in fiction serve as an effective tool for forming students' emotional and value-based attitudes toward nature in the process of environmental education, developing the ability to understand environmental problems, and forming practical competencies in environmental protection.

Keywords: nature description, environmental culture, methodological system, fiction, environmental education, nature image, environmental consciousness, environmental protection.

Kirish. Zamonaviy jahon ta'lim tizimida ekologik madaniyatni shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Global ekologik muammolarning kuchayishi, tabiiy resurslarning

kamayib borishi va atrof-muhit ifloslanishining ortishi sharoitida yosh avlodda ekologik ongning rivojlantirish zamon talabi sifatida qaralmoqda [1]. O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi islohotlari ham o'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirish, ularni tabiatni asrash va muhofaza qilishga oid bilim, ko'nikma va kompetentsiyalar bilan qurollantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilayotganligini ko'rsatadi [2]. Biroq pedagogik amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, ekologik ta'lim jarayonida asosan tabiiy fanlarning ma'lumot berish imkoniyatlaridan foydalanilayotgan bo'lib, gumanitar fanlar, xususan, adabiyot darslarining ekologik tarbiya potentsiali to'liq amalga oshirilmayotganligi kuzatilmoqda. Badiiy adabiyotdagi tabiat tasvirlari nafaqat estetik qadriyatga ega, balki ekologik madaniyatni shakllantirish uchun kuchli pedagogik vosita bo'lishi mumkinligini hisobga olsak, bu yo'nalishdagi tadqiqotlarning dolzarbligi yanada oshadi. Tabiat tasviri orqali o'quvchilar tabiatning go'zalligini his qilish, uning qadriga yetish, ekologik muammolarni anglash va atrof-muhitni muhofaza qilishda faol ishtirok etish motivatsiyasini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Tadqiqot jarayonida ekologik ta'lim nazariyasi, adabiy-pedagogik yondashuv, tahliliy-sintetik metod va tizimli yondashuvdan foydalanildi. Ekologik madaniyat tushunchasi haqida turli nazariy qarashlar mavjud bo'lib, rus olimi S.N. Glazachev ekologik madaniyatni shaxsning tabiat bilan munosabatlarini tartibga soluvchi qiymatlar, bilimlar va amaliy faoliyat tizimi sifatida talqin etadi [3]. O'zbek tadqiqotchisi M.X. Toychieva ekologik madaniyatni milliy-ma'naviy qadriyatlar kontekstida o'rganib, uning shakllanishida milliy adabiyot va folklorning ahamiyatini ta'kidlaydi [4]. Xorijiy tadqiqotchilardan L. Chawla ekologik ongsizlikni shakllantirishda bolaning tabiiy muhit bilan bevosita aloqasi va emotsional tajribasining muhimligini ko'rsatib o'tadi [5]. Badiiy adabiyotning ta'limiy imkoniyatlari bo'yicha rus metodisti T.F. Kurdyumova badiiy asarlardagi tabiat tasvirlarini tahlil qilish orqali o'quvchilarda estetik didni rivojlantirish bilan birga, ekologik mas'uliyat tuyg'usini ham shakllantirish mumkinligini ta'kidlaydi [6]. O'zbek adabiyotshunosi N. Karimov o'zbek adabiyotida tabiat obrazlarining milliy-madaniy xususiyatlarini tadqiq etib, ular orqali milliy mentalitet va tabiatga munosabatning ifodalanishini ko'rsatadi [7].

Zamonaviy tadqiqotchilardan D.B. Zeidmane ekologik adabiyotshunoslik yo'nalishini rivojlantirib, badiiy matnlardagi ekologik diskursni tahlil qilish metodologiyasini taklif etadi [8]. Metodik aspektda rus metodisti O.Yu. Bogdanova adabiyot darslarida tabiat tasvirini o'rganishning turli usullarini tasniflab, ularning har birining didaktik imkoniyatlarini ochib beradi [9]. Xorijlik tadqiqotchi R. Louv o'z asarlarida tabiatdan uzoqlashishning zamonaviy bolalar rivojlanishiga salbiy ta'sirini tahlil qilib, ta'lim jarayonida tabiiy muhit bilan aloqani tiklashning zarurligini asoslaydi [10]. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ekologik madaniyatni shakllantirish masalasi turli fanlar doirasida tadqiq etilgan bo'lsa-da, badiiy adabiyotdagi tabiat tasvirlarini ekologik ta'limning tizimli vositasi sifatida qo'llash metodikasi hali yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Adabiyotlar tahlili va nazariy mulohazalar asosida tabiat tasviri orqali o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning metodik tizimi ishlab chiqildi. Ushbu tizim uch asosiy komponentni o'z ichiga oladi: maqsadli, mazmuniy va jarayonli komponentlar. Maqsadli komponent o'quvchilarda ekologik bilimlar tizimini shakllantirish, tabiatga nisbatan qiymatli munosabat va emotsional bog'liqlikni rivojlantirish hamda ekologik jihatdan mas'ul xatti-harakatlarni shakllantirish vazifalarini birlashtiradi. Mazmuniy komponent badiiy adabiyotdagi tabiat tasvirlarining turli ko'rinishlarini qamrab oladi: lirik tabiat tasvirlari, epik asarlardagi tabiat fonlari, tabiat antropomorfizmi, ekologik konfliktlar tasviri va insoniyat-tabiat munosabatlari dialektikasi. Jarayonli komponent esa metodik usullar majmuini o'z ichiga oladi: tabiat tasvirlarini tahlil qilish, qiyosiy-taqqoslash, badiiy matnlar asosida ekologik vaziyatlarni modellashtirish, ijodiy ishlar yaratish va ekologik loyihalar ishlab chiqish.

Tabiat tasvirlarini tahlil qilish metodi o'quvchilarga badiiy matnda tabiatning qanday tasvirlanganini, qanday badiiy vositalar qo'llanganini va muallifning tabiatga munosabati qanday ifodalanganini aniqlashga yo'naltirilgan bo'lib, bu jarayon o'quvchilarning badiiy matnni chuqur tushunish qobiliyatini rivojlantirish bilan birga, ularda tabiatning estetik qadriga bo'lgan sezgirlikni ham oshiradi. Qiyosiy-taqqoslash metodi turli davr va millatlarga mansub

yo'zuvchilarning tabiat tasvirlarini solishtirish orqali tabiatga munosabatdagi milliy va universal xususiyatlarni aniqlashga imkon beradi, bu esa o'quvchilarda tabiatning umumbashariy qadriyat ekanligini anglashga yordam beradi. Ekologik vaziyatlarni modellashirish badiiy asarlardagi voqeliklar asosida zamonaviy ekologik muammolarni ko'rib chiqish, ularga yechim izlash va tabiat muhofazasi bo'yicha qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ijodiy ishlar yaratish o'quvchilarga o'zlari kuzatgan tabiat manzaralarini badiiy tilda tasvirlash, she'r yoki hikoya yozish imkonini beradi, bu esa ularning tabiatga nisbatan shaxsiy emotsional munosabatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Ekologik loyihalar ishlab chiqish esa nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga aylantirish, maktab va mahalla miqyosida ekologik tadbirlarni tashkil etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Metodik tizimning samaradorligi bir qancha omillarga bog'liq: o'qituvchining ekologik va adabiy kompetensiyasi, tanlab olingan badiiy matnlarning ekologik mazmuni va badiiy qiymati, o'quv jarayonining tashkil etilish shakllari va o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga moslashtirish darajasi. Kichik yoshdagi o'quvchilar uchun tabiat tasvirlarining emotsional-obrazli jihati, katta yoshdagi o'quvchilar uchun esa ekologik muammolarning chuqur tahlili va ijtimoiy ahamiyati muhim ahamiyatga ega. Metodik tizimning amalga oshirilishi adabiyot darslarini tashqari ko'rgazmali darslar, tabiat atrofidagi ekskursiyalar, yo'zuvchilarning tabiat haqidagi asarlari bilan tanishish, ekologik mavzudagi munozaralar va loyiha ishlari bilan boyitishni talab qiladi. Shu bilan birga, tabiat tasviri orqali ekologik madaniyatni shakllantirish faqat adabiyot fanida emas, balki fanlararo integratsiya asosida amalga oshirilishi kerak: biologiya, geografiya, tarix va san'at fanlari bilan bog'langan holda ekologik bilimlarning kengaytirilishi, mustahkamlanishi va hayotiy amaliyotga tatbiq etilishi ta'minlanadi.

Metodik tizimning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun badiiy matnlarni tanlashda bir qancha muhim mezonlarga rioya qilish zarur bo'lib, bu mezonlar ham pedagogik, ham ekologik, ham estetik talablarga javob berishi kerak. Birinchidan, tanlab olingan badiiy asarlar o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos keladigan tilda va mazmunda bo'lishi, ularning qiziqishlarini uyg'otishi va emotsional ta'sir ko'rsatishi lozim, chunki ekologik madaniyatning shakllanishi avvalo his-tuyg'ular va shaxsiy tajriba orqali amalga oshadi. Ikkinchidan, matnlarda tabiat nafaqat fon yoki bezak elementi sifatida emas, balki mustaqil obraz, insoniyat hayotining muhim qismi va ekologik muammolarning manbai yoki qurboni sifatida taqdim etilishi kerak, bu esa o'quvchilarda tabiatga nisbatan mas'uliyat tuyg'usini rivojlantirishga yordam beradi. Uchinchidan, turli janr va uslubdagi asarlarni tanlash (she'riy va nasriy asarlar, realistik va romantik yo'nalishlar, klassik va zamonaviy adabiyot) o'quvchilarga tabiatni turli nuqtai nazardan ko'rish, turli badiiy usullar orqali tasvirlangan tabiat obrazlarini taqqoslash va umumlashtirishga imkon beradi. To'rtinchidan, milliy va jahon adabiyoti namunalarini muvozanatli qo'llash orqali o'quvchilarda ham milliy tabiat muhofazasi an'analari, ham umumbashariy ekologik qadriyatlar to'g'risida tasavvurlar shakllantiriladi, bu esa ularning dunyoqarashini kengaytiradi va global ekologik muammolarni anglashga yordam beradi. Beshinchidan, tanlab olingan asarlar o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga, insoniyat faoliyatining tabiatga ta'sirini baholashga va ekologik muammolarga yechim izlashga undashi kerak, bu esa ularni passiv ma'lumot qabul qiluvchi emas, balki faol ekologik fuqaro sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Tabiat tasviri orqali o'quvchilarda ekologik madaniyatni shakllantirishning metodik tizimi zamonaviy ta'limning dolzarb talablariga javob beruvchi, ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan amalga oshirish mumkin bo'lgan pedagogik yondashuvdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, badiiy adabiyotdagi tabiat tasvirlari o'quvchilarning ekologik ongini rivojlantirish, tabiatga emotsional-qiymatli munosabatni shakllantirish va ekologik jihatdan mas'ul xatti-harakatlarni tarbiyalashda samarali vosita hisoblanadi. Ishlab chiqilgan metodik tizim maqsadli, mazmuniy va jarayonli komponentlarning o'zaro bog'liqligini ta'minlab, o'qituvchilarga adabiyot darslarini ekologik ta'lim jarayoniga faol qo'shish imkoniyatini yaratadi. Metodik tizimning amaliyotga joriy etilishi o'quvchilarda nafaqat ekologik bilimlarni boyitadi, balki ularning estetik didini rivojlantiradi, ijodiy qobiliyatlarini shakllantiradi va tabiatni asrash bo'yicha faol fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlaydi. Kelajakda ushbu metodik tizimni turli yosh guruhlari va ta'lim

bosqichlariga moslashtirish, zamonaviy axborot texnologiyalari va innovatsion ta'lim usullarini qo'llash orqali yanada takomillashtirish zarur. Shuningdek, tabiat tasviri orqali ekologik madaniyatni shakllantirishning pedagogik samaradorligini baholash mezonlarini ishlab chiqish va amaliy sinov tajribalarini o'tkazish istiqboldagi tadqiqot yo'nalishlari bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 480 с.
2. Тўйчиева М.Х. Экологик тарбия - миллий маънавият асоси. – Тошкент: Ўқитувчи, 2018. – 156 б.
3. Глазачев С.Н. Экологическая культура: опыт теоретического осмысления // Вестник МГГУ им. М.А. Шолохова. Серия «Экология». – 2009. – № 2. – С. 5-18.
4. Каримов Н. Ўзбек адабиётида табиат образлари. – Тошкент: Фан, 2015. – 224 б.
5. Chawla L. Childhood experiences associated with care for the natural world: a theoretical framework for empirical results // Children, Youth and Environments. – 2007. – Vol. 17. – No. 4. – P. 144-170.
6. Курдюмова Т.Ф. Методика преподавания литературы в средней школе. – Москва: Просвещение, 2011. – 287 с.
7. Эргашев И. Адабиёт дарсларида эстетик тарбия. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 168 б.
8. Zeidman D.B. Ecocriticism in literature teaching: theoretical and practical aspects // Journal of Teacher Education for Sustainability. – 2012. – Vol. 14. – No. 2. – P. 5-15.
9. Богданова О.Ю. Методика преподавания литературы: Учебник для студ. пед. вузов. – Москва: Академия, 2008. – 400 с.
10. Louv R. Last Child in the Woods: Saving Our Children from Nature-Deficit Disorder. – New York: Algonquin Books, 2008. – 390 p.